

ретним випадком. Вона змодельована у законі силою впливу на обвинуваченого передбаченими у КПК та визначеними у КК України засобами покарання.

Вирок, що набрав чинності становиться *загальнообов'язковим* для всіх державних та суспільних органів, підприємств, установ, організацій, службових осіб та громадян, він підлягає обов'язковому виконанню на всій території України. Без законної сили він є формалізованим і втрачає своє значення, тому забезпечується державним примусом.

Преюдиціальність вироку є також одним із специфічних наслідків набрання ним чинності. Під нею розуміється попередній розгляд і винесення судових вироків зі значенням фактів, обставин і правових висновків, вміщених в раніше винесених судових вироків, які набрали законної сили для правильного прийняття на підставі закону рішення у іншій справі, тобто обов'язковість для всіх судів під час розгляду справ приймати без перевірки і доведення фактів, встановлених раніше у якихось справах постановленими рішеннями чи вироків, що набрали законної сили. Вона підтверджує правову значущість вироку і разом з тим полегшує шляхом використання фактів і висновків, вміщених в ньому. Це сприяє, економії процесуальних і матеріальних ресурсів, особливо по багатоепізодних злочинах, а також злочинах, які вчинені раніше засудженими.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що ми з'ясували поняття, ознаки та властивості вироку суду як акту правозастосування, який має законну силу і є загальнообов'язковим, оскільки існує презумпція його істинності і зміст не може бути заміненим ніякими іншими. Вирок суду має виключне значення для конкретної кримінальної справи та преюдиційне – для всіх інших, доки вирок не буде скасований у встановленому законом порядку.

Таким чином, вирок є тим самим процесуальним актом, в якому в найбільш повній формі реалізується процесуальна функція суду – функція вирішення справи, тобто правосуддя. Безсумнівно, саме в даному акті відображається підсумкове рішення по конкретній кримінальній справі, і виключно в ньому підводиться результат справи, тобто ставиться остання крапка в кримінальній справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алейніков Г. І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г.І. Алейніков – Херсон: Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.
2. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141 (з наступними змінами та доповненнями) – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90-91.
5. Матієк С. Щодо визначення поняття «обвинуваченого» / С. Матієк // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5 (17). – С. 57-63.
6. Надь Л. Приговор в уголовном процессе / Л. Надь // М., 1982. 184с.
7. Толочко А.Н. Судебный приговор и его мотивировка / А.Н. Толочко – Киев УМК ВО, 1991. – 87 с.

О. В. Зінченко,

доктор історичних наук, доцент,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СТАТУС ГЕТЬМАНА У ПОВНОМУ ЗІБРАННІ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1830 Р. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ)

Комплекс важливих подій та ювілейних дат 2013-2014 рр., зокрема пристрасна боротьба політичних сил навкруги проблеми асоціації України з Європейським Союзом, опір уряду Російської Федерації такому її прагненню у вигляді газової та митної «воєн», 80-річчя «го-

лодомору», «Майдан», анексія Російською Федерацією Криму, 360-річчя рішень Переяславської ради, 70-річчя звільнення території України від німецько-фашистської окупації гальванізував інтерес до змісту та значення російсько-українських відносин від середини XVII до кінця XVIII століть, які за царату та більшовизму виявились занадто заполітизованими та заідеологізованими. Російські дослідники облагороджували їх термінами «автономія» або «союз», «реальна унія» (М.Дьяконов), «самоврядування» України у складі Росії (В.Сергеевич), «васалітет» – захист сильнішим слабкішого без втручання у його внутрішні справи» (В.М'якотін). С.Соловйов, уникаючи конкретної оцінки відносин України та Росії, аналіз документів підміняв надмірною деталізацією дій та поведінки їх урядів [4, кн. 5, т. 10, гл. 3-4; кн. 6, т. 11, гл. 3; т. 12, гл. 2]. Не відставали від них і українські історики. М.Грушевський також вбачав «васалітет» у Переяславських статтях [1, с. 295]. Славив гетьмана за встановлення зв'язку з Росією і М.Костомаров, а В.Липінський вважав угоду 1654 р. тимчасовим воєнним союзом між Україною та Московією [5, с. 175, 179]. В цілому українські історики обмежувались узагальненим осудом імперської політики. Радянська історіографія до початку 1950-х років, побіжно зачіпаючи означену проблему, керувалась гаслом про дружбу народів. У 1954 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «300-річчя возз'єднання України з Росією», у якій наголошувалось, що «порятунок українського народу є можливим лише у єдності з великим російським народом» [5, с. 176]. Виходити з цієї версії були зобов'язані усі радянські історики. Впливи таких тенденцій відчуються і у вітчизняній історіографії, що обумовлює потребу неупередженого дослідження проблеми. Оскільки ж вона охоплює досить великий історичний період та широкий перелік аспектів, автор обмежує свою спробу аналізом законодавчих актів стосовно визначення російською владою статусу українського гетьмана від 1654 р. до скасування цього інституту.

У 1830 р. вийшло друком перше видання «Повного зібрання законів Російської імперії» [3]. У ньому досить помітне місце посідали законодавчі акти стосовно України, починаючи від 1649 і закінчуючи 1824 рр. За цей період російськими царями було видано 489 законодавчих актів, які безпосередньо стосувались відношень Росії з Україною. Вони розподілялись на три самостійні блоки, а саме: I. Малоросійський гетьман (51 акт); II. Малоросійський приказ, Малоросійська колегія, Малоросійських справ канцелярія (23 акти); III. Малоросія (415 актів) (підрах. авт.) [6, с.54-68]. Перший блок характеризує російське бачення статусу гетьмана в Україні [6, с.54-56]. Законодавчі акти другого та третього блоків стосувались статусу та функціонування органів, які безпосередньо вирішували питання російсько-українських відносин, перетворення Малоросійського приказу на Малоросійську колегію, а останньої – на Малоросійських справ канцелярію [6, с.56-68]. Законодавчі акти першого блоку за їх змістом можна розподілити на 5 частин: I. Договірні статті; II. Обрання Гетьмана, його присягання на вірність Росії та затвердження на посаді; III. Пільги та нагороди Гетьманів; IV. Зради Гетьманів, усунення їх з посади та покарання; V. Скасування гетьманату.

Зібрання законів показує стійку тенденцію безперервного наступу російської влади на гарантовані нею ж права та свободи українців. Про це свідчать 9 укладених між Україною та Росією договорів у вигляді статей упродовж 33 років, а саме: Московських статей 12 березня 1654 та 22 жовтня 1665 рр., Переяславських «старих» і «нових» статей 7 жовтня 1659 та статей 17 березня 1674 рр., Батуринських статей 11 липня 1664 р., Глухівських статей 6 березня 1669 р., Конопських статей 17 червня 1672 р. та Коломацьких статей 25 липня 1687 р. [3, т.1, с. 322-325, 493-495, 496-500, 604-607, 615-626, 807-818, 892-896, 971-976]. Таким чином, оновлення статей повторювалось кожні три-чотири роки, що свідчить про мінливість їхнього змісту.

Низка законодавчих актів Повного зібрання законів розкривала особливості процесу приєднання України до Росії. Вже у законодавчому акті 22 березня 1653 р. «Про дозвіл посланцеві Богдана Хмельницького, Івану Іскрі, з'явитись до Государя з проханням про прийняття Гетьмана і війська Запорізького у підданство» багаторазово підкреслюється нерівність Богдана Хмельницького та його соратників з «Великим Государем, Царем і Великим Князем Олексієм Михайловичем», перед яким українські посланці постають як прості чолобитники, а не рівні делегати [3, т.1, № 76, с. 263-265]. Нерівною й односторонньою виявилась і присяга українців на вірність Росії. Так, під час урочистої церемонії присягання у соборній церкві Богдан Хмельницький запропонував царському послу Василеві Бутурліну присягнути від імені Государя, як це робили

польські королі, у дотриманні умов угоди, від чого боярин категорично відмовився, заявивши про принципову неможливість подібної дії [4, кн. 5, т. 10, гл. 3, с. 575].

Така ж нерівність демонструється і законодавчим актом 1 жовтня 1653 р. під назвою «Постанова собору, що відбувся у присутності Государя Царя Олексія Михайловича з духовних та світських чинів, стосовно проголошення війни Польському Королю Яну Казимиру, за порушення ним мирних між Державами постанов, та про прийняття Гетьмана Богдана Хмельницького з військом Запорізьким під захист Російської держави» [3, т. 1, № 104, с. 293-301]. Принизлива констатація факту приєднання України до Росії властива також законодавчим актам 8 січня 1654 р. «Заява Гетьману Богдану Хмельницькому, вчинена близьким Боярином Василем Бутурліним. – Про прийняття його Гетьмана та війська Запорізького до Російського підданства, з додаванням виписки Переяславської Ради Запорізьких козаків, на якій вони урочисто виголосили своє бажання перебувати у Російському підданстві, та обряду затвердження Гетьмана Хмельницького на його посаді», 27 березня 1654 р. «Жалувана грамота Гетьману Богдану Хмельницькому і усьому війську Запорізькому на прийняття їх у Російське підданство, з підтвердженням прав і вільностей, дарованих їм Польськими Королями та Великими Князями Литовськими, на підставі встановлених 12 березня у Москві статей, з їхніми посланцями Самійлом Богдановим та Павлом Тетерею», 16 липня 1654 р. «Жалувана грамота місту Києву, внаслідок благального листа до Государя Царя Олексія Михайловича від Запорізького Гетьмана Богдана Хмельницького. – Про підтвердження цьому місту колишніх прав та вольностей» [3, т. 1, № 115, 119, 133, с. 315-321, 322-327, 342-349].

Підтвердження дарованих Україні «Польськими Королями та Великими Князями Литовськими» прав та вольностей ґрунтувалось на положеннях укладеного Б.Хмельницьким з Польщею Зборівського трактату від 7 вересня 1649 р., що впливає із низки російських законодавчих актів [3, т. 1, № 115, 119, 133, 236, 381, с. 317, 324, 343, 347, 462, 629]. Про це свідчить і те, що до визвольної війни 1648-1654 рр. український народ був закріпаченим польсько-литовськими статутами. Зборівські статті говорили не про вільну українську феодальну верхівку і не про окремих міщан із Магдебурзьким правом, а саме про весь народ України:

«1. Народ Руський з усіма його областями, містами, селами і всякою до них народною і національною приналежністю увільняється, визволяється і вилучається від усіх домагань та долеглостей Польських і Литовських на віки вічні, яко з віків вільний, самостійний і не завойований, а лише за самими добровільними угодами і пактами до єдності Польської і Литовської приналежний...

3. Народ Руський од сього часу є і має бути ні від кого, крім себе самого і уряду свого, незалежним; а уряд той вибирається і встановлюється загальною радою, добровільно од усіх станів, і присудом старшини і товариства, за стародавніми правами і звичаями Руськими, і ніхто їм в тому нехай не заважає, не втручається ніяким колвек способом, ні тайним, ні явним, а найбарзій насильством...

6. Верховний начальник і Господар землі Руської і народу того має бути Гетьман, обираний чинами і військом з-поміж себе вільними голосами, а по сторонньому альбо інакше посталому не бути нікому ні в яку пору. Достойнство Гетьмана Руського має рівність зупелю з Гетьманами Коронними і Литовськими... все посполитство має судитися і розбиратися кожен стан за своїми стародавніми правами й артикулами, і ніхто їх ні в чому нехай не неволить ані привласнює...» [2, с. 138-139]. Інші пункти передбачали амністію, зрівняння православного та католицького віросповідання, визначали кордони України і визнавали право її народу на захист своєї вітчизни [2, с. 138-139]. Усі положення Зборівського трактату дублювались і Гадяцькими статтями, які Ю.Хмельницький уклав з Польщею у квітні 1658 р. [2, с. 192-193].

Однак московська влада порушувала права козаків вільно обирати Гетьмана. Так, «Жалувана грамота Богдану Хмельницькому» від 27 березня 1654 р. констатувала, що Государ «дозволяє Війську Запорізькому, за попереднім звичаєм, самим між собою обирати Гетьмана», про що повідомляти царя [1, т.1, № 119, с.326]. Практика ж виявлялась іншою. Монарх неодноразово підкреслював можливість обрання козаками Гетьмана лише за його дозволом у вигляді указу [3, т.1, № 236, 262, 376, 447, с. 461, 497, 619, 815]. Якщо обраний відповідно

до царського указу Гетьман «вчинить будь-яку провину, війську без указу Царської величності самому Гетьмана не замінювати», – говориться в акті № 262 [3, т.1, с.497]. Обрання контролювалось царськими посланцями. У зв'язку з тим, що «Гетьман Іван Виговський учинив непослух» цареві, у його грамоті «козацькій старшині, Війську та усім малоросійським жителям» від 23 вересня 1658 р. прямо наголошувалась необхідність «із Нашими Царської Величності Боярами та Воєводами про Наші Державні справи часто посилатись і обрати вам усім військом Запорізьким одногосно іншого Гетьмана, зійшовшись з Нашими Боярами та Воєводами» [3, т.1, № 236, с. 466-467]. В «Акті обрання у Запорізькі Гетьмани Юрія Хмельницького...» від 17 жовтня 1659 р. також прямо говориться про те, що Государ «повелів учинити у Війську Запорізькому Переяславську раду... і обрати Гетьмана» [3, т.1, № 262, с.492]. 4-го листопада 1659 р. у грамоті «Про здійснене обрання Запорізького Гетьмана Юрія Хмельницького і приведення його й усього війська на вірність до присяги...» цар нагадував, що він велів козацькій старшині зібратися 9 жовтня у Переяславі для обрання нового Гетьмана [3, т.1, № 266, с.507]. У Грамоті Малоросійським старшинам «Про якнайшвидше складання Ради для обрання нового Гетьмана...» від листопаду 1662 р. говориться, що «...по Нашому Великому Государя указу... у Полтаві... проти стародавнього військового звичаю та Переяславських новопоставлених статей про Гетьманське обрання, повну Раду учинити» [3, т.1, № 330, с.573-574]. Відповідно до царського указу його «Бояри та Воєводи... повеліли...» зібрати 15 жовтня 1659 р. Раду у Переяславі і привести Гетьмана Юрія Хмельницького до присяги [3, т.1, № 266, с. 505-507]. Своім указом від 29 листопада 1674 р. цар повелів «Боярам та Воєводам... вчинити Раду» і обрати «замість Петра Дорошенка нового Гетьмана, доброго і пустого, і новообраному Гетьману булаву і бунчук і знамено на Гетьманство віддати і у вірності і в службі» привести до присяги [3, т.1, № 573, с.569-570]. Він взагалі заборонив чинити будь-які «сходки для Рад» без його указу [3, т.1, № 413, с.716-717]. Отже, московський цар визначав навіть місто зібрання козацької Ради і прагнув «мати Гетьмана, як начального наглядача» у Малоросії [3, т.1, № 236, с. 466].

Окрім втручання у процес обрання Гетьмана Московська влада затверджувала його на посаді, про що свідчить акт від 8 січня 1654 р. – «Об'ява Гетьману Богдану Хмельницькому, вчинена ближнім Боярином Василем Бутурліним. – Про прийняття його Гетьмана та війська Запорізького у Російське підданство, з додатком виписки про здійсненню у Переяславі у Запорізьких Козаків Раду, на якій вони урочисто проголосили бажання своє бути у Російському підданстві, і Обряду затвердження Гетьмана Богдана Хмельницького на його посаді» [3, т.1, № 115, с. 315-321]. Сутність обряду викладалась окремо на п'яти з половиною сторінках. Відповідно до нього, боярин, від імені царя, вручав новообраному Гетьману знамено, булаву, фerezею (ризу), шапку і соболів. Вручення кожного предмету супроводжувалось спеціальною ритуальною промовою релігійного змісту з прославлянням царської особи. Гетьман повинен був складати клятву перед святим Євангелієм у вірності цареві, цілувати хрест, про що здійснювався відповідний запис у привезеній із Москви книзі, а також відправлялось вдячне моління [3, т. 1, № 115, 262, с. 492, 500; № 266, с. 505]. У «нових» Переяславських статтях 1659 р. 18-й пункт доповнювався «Записом, за яким приведені до віри, за святою непорочною Євангельською заповіддю, Гетьман Георгій Хмельницький, і Обозний, і Судді, і Ясаули, і Полковники, і вся Старшина та чернь» [3, т. 1, № 262, с. 500].

Московські статті 1665 р. також містили пункт «Про обрання Гетьманом і вручення булави Гетьманської». Вони передбачали вручення малої булави, малого знамена, бунчука та гармати новообраному Гетьману під час церемонії обрання, а також необхідність надсилати після смерті Гетьмана до Москви велику булаву та велике знамено. «А обраному Гетьману, – говориться в акті № 376, – до Москви їздити і Великому Государя пресвітлі очі бачити. А булавою та великим знаменом новообраного Гетьмана пожалує Великий Государ». Останній вручав Гетьману і жалувану грамоту про затвердження обрання [3, т.1, с. 618-619]. Глухівські статті 1669 р. додали до цього вручення царем Гетьманові печатки та литавр [3, т. 1, № 447, с. 812]. Конотопські статті 1672 р. містили «Запис, чому приведено новообраного Гетьмана до віри», який передбачав прибуття до Москви не тільки Гетьмана, але й верхівки козацької старшини для складання присяги на євангелії у вірності не тільки цареві, але й усім його спадкоємцям [3, т. 1, № 519, с. 896-897]. Означені вимоги до процедури затвер-

дження Гетьмана на посаді повторювались у Переяславських статтях 1674 р. [3, т. 1, № 575, с. 969-971]. У відповідності до розпорядження Петра I 1708 р., під час затвердження Гетьмана на його посаді, окрім клейнодів, окремо вручався Державний прапор Росії із зображенням двоголового орла з регаліями Царства [2, с. 267]. Нарешті, у 1728 р. були ухвалені узагальнені «Правила обрання Малоросійських Гетьманів та затвердження їх на цій посаді». Визначались межі його влади над Генеральною та полковою Старшиною і порядок надання Гетьману у володіння маєтків, а також присяга Гетьманів та розпорядження про перенесення їхньої резиденції із Глухова до іншого міста [3, т. 8, № 5324, п. 2, 3, 9, 11, с. 82].

Підкорення української адміністрації здійснювалось і шляхом надання Гетьманам боярських, а старшині дворянських звань та прав володіння землями. Це підтверджують наступні законодавчі акти: № 375. Вересня (б/ч) 1665. – Акт пожалування Гетьмана Брюховецького, під час його перебування у Москві, у Бояри, а старшин у Дворяни за віддачу доходів, що збираються у Малій Росії, Государевій казні та за вимогу у Малоросійські міста Воєвод і ратних Великоросійських людей; № 381. – Грудня (б/ч) 1665 р. – Жалувана Грамота Війська Запорізького Гетьману Івану Брюховецькому на звання Російського Боярина і на право володіти Запорізьким Козакам у Малоросійських містах дворами, землями і всілякими угіддями, на підставі Переяславських, Батуринських і Московських статей; № 382. Грудня (б/ч) 1665 р. – Жалувана Грамота Запорізькому Гетьману і Боярину Івану Брюховецькому, на вічне і спадкове володіння, за його вірну службу, у Стародубському повіті Шептаківською сотнею, з усіма поселеннями та угіддями, що до неї приналежать [3, т.1, с. 611-615, 624-634, 634-635].

Московські статті 1659 р. давали назавжди Гетьману Ю. Хмельницькому Чигиринське староство з усіма належностями і одну тисячу золотих щорічно [3, т. 1, № 262, с. 494]. За Московськими статтями 1665 р. Гетьман І. Брюховецький отримував у довічне користування Гадяцьку волость з містами Котелва, Опошня, Куземин, Грунь Черкаська, Зінків, Лютинка, Веприк, Рашівка Камишна, Ковалівка, «щоб при Гадічі і усі ті містечка згадані з млинами, з селами, з полями та з іншими угіддями, що до тих містечок приналежать, на булаву Гетьманську йшли» [3, т. 1, № 376, с. 619]. Відповідно до Глухівських статей 1669 р., цар щорічно сплачував верхівці козацької старшини від однієї тисячі золотих Гетьману до п'ятдесяти золотих полковому хорунжому. Вони передбачали також успадкування наданих царем пільг та маєтностей сім'ями загиблих на царевій службі [3, т. 1, № 447, с. 809, 816]. Усі пільги та права на володіння маєтностями вірних цареві слуг підтверджувались і Конопоськими статтями 1672 р. [3, т. 1, № 519, с. 897]. Така політика сприяла поступовому поверненню знищеного визвольною війною 1648-1654 рр. феодального рабства і обумовила остаточне закріпачення селянства на Лівобережній та Слобідській Україні указом Катерини II від 3 травня 1783 р.

Повне зібрання законів містить царські постанови про зради Гетьманів І.Виговського, І.Брюховецького, Д.Многогрішного та І. Мазепи. При цьому зраду перших двох цар вбачав у їхньому «непослуху» [3, т.1, № 236, 427, с.467, 740; 6, т.1, № 382; т. 4, № 2210, с.55]. Передбачались і покарання звинувачених у зраді Гетьманів: усунення з посади, прокляття, церковна анафема, заслання тощо [3, т.1, № 236, с. 461-467]. Московський монарх вимагав дружину, дітей та брата зрадника І.Виговського віддати «Царській Величності», усіх його родичів вигнати з війська Запорізького, а порушників цього указу карати смертю» [3, т.1, № 262, с. 497-498]. І навпаки, монарх суворо забороняв Гетьману карати смертю своїх підлеглих без його дозволу. «А ця стаття учинена, – пояснював цар, – через те, що зрадник Івашка Виговський численних Полковників і начальних людей та козаків, які служили вірно Царській Величності, даремно смертю карав» [3, т.1, № 262, с.498]. Це означало позбавлення Гетьмана права боротись із зрадниками України. Така політика привела упродовж 1733-1764 рр. до заміни гетьманату Малоросійським приказом, Малоросійською колегією та Малоросійських справ канцелярією, перетворення України в генерал-губернаторство, що обернулось ліквідацією у ній навіть формального самоврядування [6, т. 8, № 6539, с.55; т.9, № 6542, с.56; т.16, № 12277, с. 56].

Вирішення питання щодо виправдання чи засудження поведінки звинувачених у зраді Гетьманів впирається у неупереджене, об'єктивне висвітлення фактів дотримання чи порушення сторонами їхніх обіцянок, а також співставлення державних інтересів, мотивів тих чи інших дій. Саме виходячи з цього, українські історики будували свої оцінки політики озна-

чених «зрадників». Так, М. Грушевський писав, що І. Виговський, «патріот український, завзятий автономіст, одностудець старшини, що разом з нею щиро бажав забезпечити свободу і незайманість України», прагнув зробити «народ свободним і нікому не підвладним», розповсюдив у європейських країнах маніфест, у якому наголошував, що українці сподівались знайти у союзі з Москвою захист та збереження прав, але цар обдурив і зрадив їх і приготував їм «ярмо неволі» [1, с. 305, 308]. «Непослух-зраду» І. Брюховецького О. Субтельний також вбачав у зраді саме царя, який гарантував захист України від поляків, але договором з ними 1667 р. віддав її половину шляхті [5, с. 194]. «Зрада» Д.Многогрішного, за визначенням М. Грушевського та О. Субтельного, полягала у його опорі вихолощенню Московських статей 1654 р. Глухівськими статтями 1669 р., які «чергового разу урізали права та вольності України» [1, с. 322; 5, с. 193]. І. Мазепу цар спровокував відмовою у військовій допомозі проти поляків. «Порушивши царську обіцянку захистити Україну від ненависних поляків, – констатував О.Субтельний, – обіцянку, що складала саму підвалину угоди 1654 р., – Петро тим самим звільнив українського гетьмана від його обов'язків» [5, с. 210]. До того ж Петро І використовував українських козаків як «гарматне м'ясо» у Північній війні, у якій козацькі полки втрачали до 70 % свого особового складу [5, с. 209-210]. Десятки тисяч козаків загинули й на будівництві Петербургу та спорудженні каналів біля Ладоги, Сулака й Астрахані [2, с. 279]. «Російські царі, сповнені рішучості зосередити всю владу в імперії у своїх руках, – підбивав підсумок О.Субтельний, – за самою своєю сутністю не могли сприйняти ідеї українського (чи будь-якого іншого) самоврядування» [5, с. 204].

Таким чином, і досить побіжний погляд на визначення російськими законодавчими актами XVII-XVIII століть статусу гетьмана є достатнім для висновку про несумісність московської владної системи навіть з примарним самоврядуванням в Україні. Аналіз документів свідчить про невпинний процес урізання прав гетьмана і підпорядкування його царизму аж до скасування інституту гетьманату. Скликання чи не скликання козацької Ради, визначення місця її здійснення, обрання чи не обрання нового гетьмана могли відбуватись лише за царським дозволом чи повелінням і під контролем московських бояр. Государ особисто визначив обряд зведення гетьмана на посаду і спочатку через своїх посланців, а потім і виклик у Москву приводив новообраного гетьмана до присягання йому, а не Україні, у вірності і затверджував обрання на посаду. Звинувачуючи гетьманів у зраді, царизм замовчував їхні причини, тобто неприхований антиукраїнський характер московської політики. Названі царями «зради» виявлялись протестуючими реакціями на систематичні порушення ними ж умов Переяславської угоди 1654 р. та інших договірних статей.

Аналіз законодавчих актів стосовно російсько-українських відносин XVII-XVIII століть дає підстави і для висновку про те, що підкорення української адміністрації шляхом надання гетьманам та старшинам пільг та маєтностей прискорило друге закріпачення українського селянства, яке звільнилося у війні 1648-1654 рр. від феодального рабства. Такий історичний поворот не міг не виявитись серйозним гальмом у подальшому соціально-економічному й політичному розвитку України. Слід зазначити, що більш глибокий аналіз російського законодавства стосовно статусу гетьмана України у XVII-XVIII ст. можна здійснити висвітленням змісту актів другого та третього блоків. На окреме дослідження заслуговує і проблема «зрадництва» кількох гетьманів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1992. – 544 с.
2. Кониський Г. Історія Русів / Г. Кониський. – Київ: Рад. письменник. – 1991. – 318 с.
3. Полное Собрание Законов Российской империи: В 45 т. – Спб.: Отделение Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830.
4. Соловьев С.М. Сочинения в восемнадцати книгах. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев. – М.: Мысль, 1991.
5. Субтельний Орест. Украина: История / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1994. – 736 с.
6. Указатель к Полному Собранию Законов Российской империи. Часть вторая. Отделение II. – Том XLII – Часть вторая. Указатель алфавитный. – Спб.: Отделение Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – 1348 с.